

DANIEL BÍNA

MÝTUS ČESKÉHO NÁRODNÍHO OBROZENÍ A JEHO ODRAZ V SOUČASNÝCH EDUKAČNÍCH MÉDIÍCH A V PROSTŘEDÍ INTERNETU

Abstrakt

Příspěvek se zabývá zpracováváním tématu českého národního obrození v současných českých učebnicích dějepisu a literární výchovy na základních a středních školách, ve srovnání se stavem do konce 80. let 20. stol. Dále zkoumá internetové komunikáty týkající se národního obrození. Nalézají se a konstatují základní tendence a posuny v pojmání této kulturněhistorické epochy v dnešních edukačních publikacích a v nových médiích: zejména opatrné kritické prezentování tématu, nehodnotící přístup, potlačování česko-německých aspektů kulturněhistorických událostí českého národního obrození a do jisté míry i celkové upozaďování tématu národního obrození vyjímáním působení a tvorby významných osobností (zejména K. H. Máchy) z jeho kontextu.

Abstract

The myth of the Czech National Revival and its reflection in the contemporary educational media and on the Internet

The paper is focused on a comparison between the presentation of the Czech National Revival in contemporary Czech textbooks specialising in teaching history and literature at elementary and secondary schools and the presentation of the same theme by the late 1980s. Further it examines the Internet communication related to the National Revival. In conclusion, it describes the prevailing trends and shifts in the understanding of this period of cultural history in today's educational materials and in the new media.

Klíčová slova

kulturní historie ■ české národní obrození ■ národ ■ česká literatura ■ média ■ učebnice ■ internet

Key words

cultural history ■ Czech national revival ■ nation ■ Czech literature ■ media ■ textbooks ■ Internet

Úvodem

V tomto textu se zabýváme podobami zobrazování literatury a kultury období českého národního obrození v současných českých edukač-

ních publikacích. Pozornost je zaměřena na vyšší stupeň základní školy a na stupeň středoškolský, tedy na tzv. sekundární školu. Na základě prozkoumání nejrozšířenějších, v dnešních českých školách nejužívanějších učebnic a čítanek, a s přihlédnutím ke zjištěným názorům a praktickým přístupům dnešních českých vyučujících, dochází se pak k pokusu o zobecnění těchto podob a o jejich výklad.

České národní obrození a současné české učebnice

Zaměříme se nejprve na základní posuny ve způsobech prezentace problematiky českého národního obrození v dnešních edukačních knihách (především určených pro sekundární školu) oproti učebnicím v 80. letech 20. století.

Učebnice dějepisu už v období tzv. reálného socialismu ve druhé polovině 20. století (do roku 1989) celkově méně akcentovaly problematiku českého národního obrození – jak co do celkového rozsahu (předpokládané hodinové dotace v rámci školní výuky), tak i ve smyslu odklonu od narativního, emocionálně nabitého a monumentalizujícího didaktického zpracování k chladnějším abstraktnímu a problémovému přístupu. Po roce 1989 se tento trend nijak nezměnil, spíše se toto téma stalo ještě méně prestižní částí obsahu výuky. Pokud bychom směli na základě srovnání prezentace tohoto obsahu v současných nejužívanějších učebnicích zobecnit základní znaky a posuny oproti minulosti, pak by jejich výčet mohl vypadat takto:

- menší rozsah výkladu,
- zúžení na hospodářské dějiny,
- mírné rozšíření evropského kontextu,
- absence emotivních nebo pochvalných zmínek, hodnocení, zaujetí.

(Jako příklad publikace, kde se tyto rysy projevují víceméně průzračně, uvedme velmi rozšířenou středoškolskou učebnici Beneš – Petráň, 1997. Kupříkladu kapitola pojednávající období 1740–1792 se nazývá „Na prahu moderní společnosti a státu“ a označení „národní obrození“, „počátky“ či „první fáze národního obrození“ se v ní neužívají.)

Pro výklady dějin české literatury v českých učebnicích pro sekundární školu platí v zásadě totéž.

Základní tón udala tvůrcům učebnic a vzdělávacích obsahů především publikace *Přehledné dějiny literatury I.* (Balajka et al., 1992). Už tato kniha, napsaná koncem 60. let 20. století a ve velkých nákladech vydávaná na začátku 90. let, se drží výkladu podle nadnárodního rastru evrop-

ských „-ismů“. Období počátků českého národního obrození je vykládáno v rámci dvou kapitol, nazvaných „Od osvícenského klasicismu k sentimentalismu“ a „Ke zdrojům citovosti (Evropský preromantismus)“. Vlastní výklad je velmi střízlivý, opatrný a spíše demytizující; úvodní oddíl „Problematika a ráz národního obrození“ se uzavírá opatrným tvrzením, že tato problematika „*je daleko složitější a konečné slovo vyřkne teprve budoucnost*“ (Balajka et al., 1992, s. 86.)

Skeptický, střízlivě přísný a demonumentalizující přístup víceméně ovládl následující edukační publikace. Oslaben (případně vůbec nezmiňován) bývá v jejich výkladech proti-německý aspekt českého národního obrození, neodmyslitelný od dřívějšího narativního pojetí vycházejícího z „velkého příběhu“ Františka Palackého o českých národních dějinách. Zdůrazňuje se naopak souvislost událostí a snah daného období s děním v okolních evropských zemích. Stále se zde ale prezentuje české národní obrození většinou jako jakási singularita: studující se z těchto knih většinou nedozví o jiných národních obrozeních, o tom, že takovéto hnutí nebylo ničím výjimečným (s výjimkou zmíněné učebnice Beneš – Petráň).

Velmi populární, publicisticky napsané výpravné *Toulky českou minulostí*, sloužící nezřídka jako doplňková četba v rámci výuky dějepisu v českých školách, mnohasvazková kniha, nevyhýbající se jinak na mnohých místech emotivnímu líčení dějů a charakterů, otevírá svůj šestý svazek, věnovaný českému národnímu obrození, úvodním titulkem „Národní obrození střízlivě viděné“. Pod ním čteme až poněkud úzkostně opatrné věty: „*České dějiny nejsou nijak krásné. Čím méně sentimentu do jejich líčení vkládáme, čím více se pokoušíme přiblížit pravdě o nich, tím jsou smutnější a drsnější. Platí však také, že nejsou ničím výjimečné, ačkoli se to o nich leckdy tvrdilo...*“ (Hora-Hořejš, 1997, s. 5.)

Zajímavé je též výběrové prezentování a řazení textů v čítankách určených do výuky a uvozující texty v těchto publikacích. Jako zobecnění situace v nejužívanějších čítankách (určených pro druhý stupeň ZŠ, víceletá gymnázia a pro střední školy – zejména publikací z nakladatelství Fraus – Lederbuchová et al., 2003–2006 – a dále z nakladatelství Alter a Fortuna) lze uvést:

- téměř nepřítomné téma národního obrození (výklad pojmu a jevu),
- minimální užívání výrazu „národní obrození“,
- žádná emocionálně zbarvená nebo hodnotící vyjádření,
- prezentování Karla Hynka Máchy mimo souvislost s národním obrozením.

(V případě poměrně užívané publikace *Česká literatura od počátků k dnešku* – Lehár et al., 2006 – se projevila nejednotnost autorského ko-

lektivu: její „-ismocentrické“ kapitoly jsou sdruženy do větších celků, přičemž název jednoho z nich je „Rané obrození“, zatímco v názvech následujících oddílů a kapitol už se výraz „obrození“ neužívá.)

Prezentace významných autorů v jiném kontextu, než v kontextu národního obrození, je běžná. Kromě Máchy se týká zejména Karla Jaromíra Erbena, ale i dalších. Většina čítanek (jak z nakladatelství Fraus, tak i z nakladatelství Alter) ve svém výkladu víceméně vytrhuje Máchu i z českého kontextu. Úryvky z Máchových textů jsou zařazeny mezi Byronem a francouzskými autory. (Avšak ani v učebnicích z 80. let bychom větší propojení Máchy a národního obrození nenašli.) Zejména čítanky Fraus (Lederbuchová 2003–2006) jsou „-ismo-centrické“: tak například se vedle sebe ocitají Karel Havlíček Borovský a Dostojevskij.

Co se týče zacházení s Máchou – pro ilustraci: relativně barvitě je Mácha prezentován v již zmiňované publikaci Balajky a kolektivu z roku 1992. Celá máchovská kapitolka se nazývá „Máchův subjektivní romantismus“. Začíná stručnou zmínkou o návštěvě Adama Mickiewicze v Praze roku 1829, dále je přetištěna část Máchova básnického textu „Aniž křičte, že vám stavbu bořím...“, a je zmíněna vlna odporu v české literární kritice, již vyvolala publikace *Máje* v roce 1836. Následují stručná data o životě, poté drobné podkapitolky s titulky „Jako pustá hrobka leží Praha“ (o revolučních náladách mezi Máchovými přáteli), „Osudová láska“ (o jeho žárlivé lásce k Eleonoře Šomkové) a „Cestuju ven, daleko, daleko na venek...“ (o intelektuálním zrání a výstřednostech v chování). Další podkapitola zdůrazňuje poplatnost Máchovy poezie starší německé romantice a základní symboliku uplatňovanou v jeho básních. Následuje popis a výklad *Máje*. Nejrozsáhlejší je pak oddíl vykládající současně společenské (ne)přijetí *Máje* a další Máchovu tvorbu. (Balajka a kolektiv, 1992, s. 127–132.) Kontext českých národně-kulturních dějin je zde přítomen, ale nepříliš rozvinut, výrazu „národní obrození“ se tu neužívá.

„i-obrození“

V české učitelské praxi posledních let jsou často klasické učební knihy nahrazovány (více či méně improvizovanými) podporami výuky, vytvářenými obvykle jednotlivými vyučujícími nebo učitelskými týmy. Některé výukové scénáře a multimediální podpory výuky si pak učitelé vyměňují po internetu. Vznikl tak jakýsi paralelní oběh edukativních textů, doplňující či nahrazující standardní nabídku učebnic. Ještě mnohonásobně čileji

vyrábějí a po internetu vyměňují školní a studijní komunikáty studenti středních a vysokých škol.

Podíváme-li se na české národní obrození „via Google“, nalezneme řádově desetitisíce odkazů na národní obrození, relevantnějších odkazů řádově stovky. Největší počet představují neoficiální (středo)školské komunikáty – referáty, podklady k odpovědím na maturitní otázky, „taháky“, méně často seminární práce. Po obsahové stránce jsou tyto komunikáty většinou sterilní, opakují několik málo variantních formulací (a jejich kombinací), většinou převzatých z textů publikovaných před rokem 1989.

Kuriózní a problematickou realitou české internetové komunikace se v průběhu roku 2012 staly takzvané DUMy (digitální učební materiály). Školy v České republice vytvářely (v rámci využívání dotací z Evropské unie) výukové scénáře a podpory, které měly suplovat chatrnou a nedostatečně dostupnou nabídku standardních publikací tohoto typu. Většina těchto DUMů vznikla zcela bez koncepce, bez nápadů a bez zájmu těch, kdo je z povinnosti a narychlo vyráběli. Tyto materiály takřka vždy přebírají části textů ze starších učebnic a dále z oněch studentských „taháků“ (a tak jsou na internetu k vidění i práce učitelů vypadající jako digesty či bezmála plagiáty prací některých středoškoláků).

Pročteme-li DUMy týkající se českého národního obrození, zjistíme totéž, co o nich platí obecně; jejich relativní formální a grafická uhlazenost kontrastuje s bezradností a nezaujatou rutinou po stránce obsahu: pouze se bazíruje na označení tří „fází národního obrození“ (ne vždy je k nim přidána aspoň stručná charakteristika) a na výpisy jmen a knih – tak jako tomu bývalo ve starších učebnicích; z těchto předloh se pouze nepřejímají hodnotící či interpretativnější výroky. Některé scénáře využívají komicky působících názorů a neologismů tehdejších takzvaných jazykových brusičů – aby byla při hodině legrace. (Tím ovšem výuka podprahově edukuje k despektu k českému národnímu obrození.)

DUMy měly sloužit inovaci, modernizaci repertoáru edukačních textů, v praxi to ale naopak dopadá tak, že se jimi artikulované pojetí výuky vrací zpět, a spíše ignorováno je to, co přinesla standardní odborná a edukační literatura (včetně učebnic a čítanek) za poslední čtvrtstoletí.

Vzhled těchto komunikátů odpovídá tomu, co o vztahu současné české školy k tématu národního obrození víme. Všechny poznatky o přístupech a názorech současných českých učitelů směřují k závěru: u české učitelské veřejnosti jednoznačně převládá názor či přesvědčení, že národní obrození představuje nepřitažlivé, nezajímavé, ba až trapné výukové téma. – I proto se v rámci běžné školské prezentace národního obrození nikdy

nevynechává posměšně laděná informace o tehdejších projevech zmíněného jazykového brusičství.

V české veřejnosti se tak i působením dnešní školy posiluje chápání národního obrození jako něčeho antikvitního, případně mile směšného – jak tomu nasvědčuje i užívání výrazů „národní obrození“, „obrozenec-ký“ apod. v běžné komunikaci (nejčastěji ve smyslu „beznadějně zastaralý“).

(V tomto směru též nemálo působily během posledních přibližně 10 let opakovaně televizní reklamy na pivo, využívající jako kulisy kulturní prvky asociující 19. století, včetně obstarožní směšné mluvy osob.)

K možným příčinám

Mohli bychom s jistou nadsázkou hovořit o „strachu z národního obrození“ v českém diskursu posledního čtvrtstoletí. Po roce 1989 jsme svědky jakéhosi intuitivního kolektivního protitahu proti starším výkladovým tendencím – připisovaným zřejmě často povaze komunistického režimu. V intelektuálním prostředí převládly tendence k dekonstruování staršího pojetí národních dějin. Pro řadu intelektuálů se stalo jakýmsi „příkazem doby“ přispět k demontáži Palackého a Jiráskova „velkého příběhu“ o českých dějinách a českém národě. Více než impulsy postmodernismu (jež v Česku vždy vyvolávaly převážně alergické reakce) zde působil „modernistický patos“ emancipačního příběhu o expanzi demokracie a integraci Evropy – v zásadě rozšíření českého národně-státního emancipačního příběhu na evropský integrační demokraticko-emancipační příběh.

Velký vliv na nové pojmání národního obrození měl literární historik Vladimír Macura: v knize *Znamení zrodu*, publikované již v roce 1983, opustil rovinu „velkého narativu“ a podrobil problematiku českého národního obrození zkoumání po vzoru strukturalistickém. Namísto patosu a epičnosti se tu setkáváme s „pojmoslovím“ a „tvaroslovím“ obrozenického konstruktů, analyzovaného střízlivě, bez iluzí a vyzdvihování. Macurův výklad neuhýbá před odvozeností, nepůvodností a synkretičností obrozenických konstruktů, ani před povrchností a pochybnou hodnotou některých filologicko-estetických úvah a diskusí českých a slovenských obrozeneců, například až nesmyslných Jungmannových, Kollárových a Štúrových kombinačních her s vyprázdněnými emblémy attického, dórského a iónského prvku v češtině a slovenštině. (Macura, 1995, s. 133–138.)

Nejen Macura, ale i obecní historikové přicházejí stále častěji s pojetím národa jako tvořeného konstruktů – a tedy: *národovtorba* je zde namísto *obrození*.

Čeští historikové se drží třífázové klasifikace národovtovorného procesu podle Miroslava Hrocha: „*V první fázi (fáze A) je zde pouze zájem několika učenců o konkrétní etnikum, jeho dějiny, jazyk a kulturu. Ve druhé fázi (fáze B) je již vytvořen národní politický program požadující vzdělávání ve vlastním jazyku, pěstování národní kultury a vytváření vlastních politických institucí. V poslední fázi (fáze C) je pak tento národně-politický a státně-politický program masově šířen mezi obyvatelstvo, které má tvořit součást tvořícího se národa, přičemž úspěšnost národovtovorného procesu závisí na tom, do jaké míry tento program dotčené obyvatelstvo přijme či nikoliv.*“ (Citováno dle: Rychlík et al., 2009, s. 85.)

Historik Jiří Kořalka pojímá problematiku českých dějin 19. století jako „vytváření národa“ (takový je název oddílu jeho knihy), a vykládá tento proces jako soupeření pěti různých tendencí národního vývoje v Čechách, z nichž jedna byla ta (nazývaná „češství“), která směřovala ke kombinaci jazykově-kulturně-politického národního projektu (Kořalka, 1996).

Současní historikové též – oproti Palackého základnímu historicko-výkladovému motivu „stýkání a potýkání“ češství s němečtstvím – prosazují motiv střídavého opožďování vývoje a narušování kontinuity a opětného dohánění vyspělejších regionů evropského kontinentu (například: Křen, 1992).

Prudce jiné světlo na české národní obrození vrhlo i přehodnocování událostí rozpadu rakouské říše a vzniku národních států ve střední Evropě (srovnejme například název kapitoly „Příčina tragédie střední Evropy: národní státy“ v publikaci: Kučera, 1992).

Větší vliv na veřejnou rozpravu měla mnohá publicistická vystoupení historika Dušana Třeštíka v 90. letech, s provokativní tezí o tom, že český národ, spíše než by nějak mohl nerušeně pokračovat v existenci, stojí před úkolem ustavit se, „vymyslet se“ znova, už potřetí za posledních tisíc let.

„*Český národ není, jako žádný národ, 'věčný', nevznikl někdy v šerém dávnověku a od té doby se až podnes nijak podstatně nezměnil, neusnul na čas, aby byl probuzen buditeli v čamarách... Vznikl právě tehdy, především cíleným myšlenkovým snažením těchto lidí, jejich „vymyšlením národa“.* S tím, co mu od středověku předcházelo, má sice něco společného, sotva ale co podstatného. ... Musíme národ naopak aktivně vymýšlet stále znovu, stále znovu utvářet jeho podobu tak, aby odpovídala době a nárokům, které klade na občanské národní společenství. Stále znovu a jinak musíme renovovat tu společenskou smlouvu, to „vymyšlení“, které

stálo u jeho počátků v 19. století. Měli bychom tedy být permanentními obrozenci.“ (Třeštík, 2005, s. 194–195.)

Ve vztahu dnešních Čechů k Čechům národního obrození jde zde tedy nikoli o blízkost a navazování, nýbrž o vzdálenou podobnost. *„Jestliže tento národ už jednou vymyslela hrstka obrozenců a ostatní tento jejich výmysl přijali, může se to podařit znovu. ... K přijetí nějaké nové identity, která ovšem nespadne z nebe, nýbrž ji bude někdo muset vytvořit, bude prostě donuceni. ... Ty dějiny, které píšeme, jsou vždy a bez výjimky vymyšlené, vymyšlejme je tedy pro tento národ v té jeho podobě, v níž se nyní fakticky nachází, i v té, kterou bychom si přáli.*“ (Třeštík, 1999, s. 104–135.)

Prestiži národněobrozenského mýtu nepřidali ani postmodernisté. Takto například Václav Bělohradský navrhuje radikálně „proti-obrozenecké čtení“ *Babičky* Boženy Němcové: *„Dnes bychom četli Babičku spíše jako prvotní model českého ‚žítva ve lži‘. Ta kněžna Zaháňská na ratibořickém zámku byla ve skutečnosti chladná diplomatka ... milenka Metternichova, na zámku se odehrávala důležitá jednání, dávaly se do pohybu síly, které dovedly Evropu ... až ke katastrofám 20. století. Česká spisovatelka to ale nevidí, její pohled je soustředěn na vztah zámku a podzámčí, na boj o uznání životní moudrosti lidu zámeckou vrchností, na útěšlivou pohádku o dětství. Tento antipolitický pohled na svět rabů snících o dobrých pánech se stal archetypem českého života ve lži, hlavním důvodem politických neúspěchů českého národa.*“ (Bělohradský, 2007, s. 32–33.)

Stručné shrnutí

České národní obrození je v současném českém intelektuálním diskursu chápáno převážně jako materiál k dekonstrukci: vládně obava z emotivnosti nebo pochvalných a hodnotících zmínek v souvislosti s tímto tématem, stejně jako z přijímání jakýchkoli prvků tradičního monumentalizujícího narativního pojetí tématu.

Edukační prezentování českého národního obrození v současných českých edukačně a didakticky zaměřených publikacích vykazuje některé převažující znaky a rysy, zejména: částečný odklon od užívání označení „národní obrození“; potlačování česko-německého aspektu; prezentace prestižních autorů a textů české tradice (Mácha, Erben) v jiných kontextech než v kontextu obrození; „-ismocentrismus“.

Nedotčeny novějším intelektuálním diskursem, internetové didaktické a studijní komunikáty podávají národní obrození jako izolovanou a od za-

čátku uvědomělou kolektivní aktivitu, jež měla od začátku jasno o svých „úkolech“ a cílech, což je projevem nikoli mytizacních snah, ale mnohem spíše bezmyšlenkovitosti tvůrců těchto komunikátů.

Ve školské praxi převládá přesvědčení o celkové neatraktivnosti tématu pro dnešní lidi; stereotypní obranou proti očekávanému nedobrému přijímání tématu často bývá zdrženlivý nebo shovívavý (až mírně posměšný) přístup k němu.

Literatura

- Balajka, B. et al.: *Přehledné dějiny literatury I.. Dějiny české a slovenské literatury s přehledem vývojových tendencí světové literatury do první světové války*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25316-4.
- Bělohradský, V.: *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha: SLON, 2007. ISBN 978-80-86429-80-9.
- Beneš, Z. – Petráň, J.: *České dějiny I. Učebnice pro střední školy*. Praha: Práce, 1997. ISBN 80-208-0437-4.
- Hora-Hořejš, P.: *Toulky českou minulostí 6. Příběhy a postavy českého národního obrození*. Praha: Baronet & Via facti, 1997. ISBN 80-7214-039-6.
- Kořalka, J.: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytvoření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-7203-022-1.
- Křen, J.: *Historické proměny češství*. Praha: Karolinum, 1992. ISBN 80-7066-639-0.
- Křen, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-612-2.
- Kučera, R.: *Kapitoly z dějin střední Evropy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992.
- Lederbuchová, L. – Beránková, E.: *Čítanka 6 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2003. ISBN 80-7238-248-9.
- Lederbuchová, L. – Beránková, E.: *Čítanka 7 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004. ISBN 80-7238-323-X.
- Lederbuchová, L. – Stehlíková, M.: *Čítanka 8 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2005. ISBN 80-7238-422-8.
- Lederbuchová, L. – Stehlíková, M.: *Čítanka 9 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2006. ISBN 80-7238-539-9.
- Lehár, J. – Stich, A. – Janáčková, J. – Holý, J.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-308-8.
- Macura, V.: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H, 1995. ISBN 80-85787-74-1.
- Rychlík, J. et al.: *Mezi Vidní a Cařihradem I. Utváření balkánských národů*. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-957-7.
- Třeštík, D.: *Myslití dějiny*. Praha – Litomyšl: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-229-5.
- Třeštík, D.: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-786-5.